

Prof. dr. Hans Schilderman

Vincent de Paul, een hermeneutische agenda

Vincent de Paul-lezing 2023

Vincent de Paul, een hermeneutische agenda

Prof. dr. Hans Schilderman

Vincent de Paul-lezing 2023

Uitgave van het Vincent de Paul Center Nederland
Nijmegen - 2023

Vormgeving: Theo Vos
Druk: Janssen Repro, Nijmegen

Foto omslag: Marieke van de Ven
Muurportret van Vincent de Paul in aluminium lamellen (1988)
door Jean-Pierre Vasarely, beter bekend als Yvaral. Parijs, 10e
arrondissement, Faubourg Saint Denis.

ISBN 978 90 9037 727 8

© 2023 Prof. dr. Hans Schilderman, Nijmegen

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke ander wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Geacht publiek,

Voor mij was het een eer door het Vincent de Paul Center Nederland gevraagd te worden om de eerste Vincent de Paul-lezing te verzorgen. Dat doe ik dus graag, zij het ook wel met enige verlegenheid. Ik moet niet alleen de spits afbijten, maar merk ook op dat ik geen historicus of missioloog ben. Verwacht u dus van mij geen geschiedkundig doorwrocht verhaal, noch een op brede missiestudies gebaseerd betoog. Als hoogleraar aan de Radboud Universiteit met als leeropdracht 'Religie en zorg' – waarin veel aandacht is voor contemporaine vraagstukken in zingeving en geestelijke verzorging – hoop ik wel een eigen perspectief te bieden op Vincent de Paul en verbanden te leggen tussen zijn missie en onze opdrachten in het hier en nu. Ik noem dat een hermeneutische agenda. Hermeneutiek is geen exegetische of praktische betoog, maar een bijdrage aan het begrijpen van zaken die door verschil in tijd, taal of cultuur weliswaar onderlinge afstand kennen, maar die toch een overkoepelend belang betreffen dat om interpretatie vraagt. Daarvoor heb ik een klein uur waarmee ik een groot beslag leg op uw aandacht en wellicht ook op uw geduld. Ik hoop niettemin dat ik u met mijn lezing kan boeien.

Probleemstelling

Vincent de Paul (1581 –1660) was een Franse priester die zich in de zeventiende eeuw inzette voor de noden van zijn tijd. Hij was een bevlogen man die zijn leven met hart en ziel wijdde aan armoedebestrijding en spirituele vorming. Hij stichtte (in 1625) de Congregatie van de Missie waarvan de leden ook wel Lazaristen worden genoemd. En daarmee verbonden is de Vincentiaanse familie, een verband van allerlei congregaties en

organisaties, waaronder de Vincentius Vereniging. Er is bovendien een actieve lekenbeweging die in 150 landen actief is. Tot op de dag van vandaag klinken zijn naam en idealen door, zoals in de activiteiten van het Vincent de Paul Center Nederland of de *Society of Vincent de Paul* in Philadelphia, en wie het *mission-statement* van de De Paul University van Chicago leest, merkt dat zijn denkbeelden ook in de academia nog steeds weerklank vinden.

Met deze eerste Vincent de Paul-lezing wil het Vincent de Paul Center Nederland een traditie starten van academische lezingen over de betekenis van De Paul voor actuele vragen in de huidige tijd. Ik geef daarvoor graag de aftrap, maar ik zal dat niet doen met een hagiografie van deze priester. Vincent de Paul is weliswaar (in 1737) heilig verklaard en wordt sindsdien vereerd als de patroon van zieken, armen en gevangenen, maar ik vraag me af of hij daar zelf zo gelukkig mee zou zijn geweest. Hij stemde zijn activiteiten namelijk niet op zichzelf af, maar voortdurend op de belangen van anderen. En – dit is belangrijk voor mijn lezing – ik bedoel dat niet slechts in spirituele zin, maar vooral ook als een strategisch motief. Zijn motivatie was weliswaar gegrond in het *concern* voor kansarmen in de samenleving van zijn tijd, maar zijn beleid was gericht op de kansrijken van diezelfde tijd. Als er iets duidelijk blijkt uit de levensloop van De Paul, dan is het dat hij een spiritueel entrepreneur was, een ondernemer in goede zaken, en daarin was hij vooral een slim en behendig man.

En daarmee heb ik een hermeneutisch motief voor deze lezing te pakken. Wanneer ik me afvraag wat de betekenis is van Vincent de Paul voor onze tijd, doe ik dat met het doel om inzicht te verschaffen in de betekenis van de strategie die hij

destijds voerde voor onze huidige tijd, en in het bijzonder voor de hedendaagse context van een seculiere, individualiserende welvaartsstaat waarin religie en kerk controversieel zijn geworden. Wat kunnen we leren van De Paul, en in hoeverre adresseert zijn concept van missie de noden van onze tijd?

De opbouw van mijn lezing is als volgt. Ik zal eerst een drievoudige missie van De Paul in en voor zijn eigen context toelichten, namelijk die van een programma dat zijn beslag kreeg in een charitatieve, een spirituele en een professionele agenda. Daarna zal ik een tweevoudige strategie voor het ten uitvoer brengen van die agenda's toelichten: de een meer inductief en traditioneel, de ander meer deductief en vernieuwend. En ten slotte zal ik een eenvoudige hermeneutische doeloriëntatie schetsen die destijds centraal stond en die ook nu nog blijft staan in de missionaire agenda van De Paul. Verwacht u daarbij van mij vandaag geen kant en klare oplossingen maar vooral agendapunten. Welnu, aan de slag dan maar.

Een drievoudige agenda

Vincent de Paul voerde in zijn leven tal van missionaire agenda's die telkens afhankelijk waren van de sociale en historische context waarin hij zich bevond. Bekend is ongetwijfeld zijn inzet voor armen en zieken, maar naast deze charitatieve agenda is evenzeer duidelijk dat hij een spirituele agenda had van typisch volkskerkelijke en devotionele aard. Bovendien – en dat is wellicht minder bekend – zette hij zich in voor de ontwikkeling van de clerus van zijn tijd, daarin onderkennend dat zij scholing en training misten. Deze charitatieve, spirituele en professionele agenda licht ik toe, en telkens zal ik die voorzien van een hermeneutisch probleem, namelijk de vraag hoe deze agenda's

in het huidige maatschappelijke verband op te vatten zijn. Maar dat doe ik allemaal pas, nadat ik kort iets over de sociaal-historische context verteld heb waarin Vincent deze agenda's voerde.

Context van Vincent de Paul

Hoe zag deze context eruit? Vincents missie is te lokaliseren in Frankrijk gedurende de eerste helft van de 17^e eeuw. We bevinden ons dan ruim na het Concilie van Trente (1545-1563) dat een plaatsbepaling ten opzichte van de reformatie beoogde en feitelijk het startpunt vormde van de contrareformatie: een theologische beweging die gericht was op een verduidelijking van katholieke standpunten en die dat deed met aandacht voor spirituele verinnerlijking en uiterlijke devotie. Dat gebeurde tegen de achtergrond van spanningen tussen protestanten en katholieken, en dat gold zeker voor het Frankrijk van Vincent de Paul. Denk aan de gebeurtenissen na de Bartholomeüsnacht van 1572 waarin duizenden Hugenoten werden vermoord. En hoe verschrikkelijk ook, dat was slechts een incident in de Franse godsdienstoorlogen die duurden van 1562 tot 1598 en waarin twee tot vier miljoen mensen stierven door ziekte, geweld en hongersnood. In een poging om Hugenoten te beschermen bracht de Franse koning Hendrik IV in 1598 het Edict van Nantes uit. Hij was zelf hugenoot maar pragmatisch in zijn contacten met katholieken, iets dat hij met de dood moest bekopen toen hij in 1610 werd vermoord door een Franse orthodoxe katholiek. Hugenoten kregen weliswaar volledige burgerrechten en gewetensvrijheid in heel Frankrijk, maar het katholicisme bleef de officiële religie en de spanningen met de protestanten bleven bestaan. In 1685 bracht Zonnekoning Lodewijk XIV het Edict van Fontainebleau uit waarin het pro-

testantisme wederom illegaal verklaard werd, met als gevolg dat honderdduizenden Hugenoten (*'Eidgenossen'*) gedwongen werden om hun heil elders te zoeken, en velen van hen vluchtten zoals – bekend – naar de grote steden in Nederland en droegen daar bij aan de nadagen van de Gouden Eeuw. Tussen deze twee edicten, die van Nantes en Fontainebleau, leefde Vincent de Paul dus, waarbij bedacht moet worden dat de spanningen niet alleen van religieuze, maar ook van maatschappelijke aard waren. Hugenoten waren te vinden onder de adel en de gegoede burgerij, terwijl katholieken doorgaans minder bedeed waren en in meerderheid trouw bleven aan kerk en koning. Met andere woorden – en dat mag je typisch noemen voor de Europese geschiedenis van de verhouding van kerk en staat – maatschappelijke spanningen werden religieus gevoed, en religieuze verschillen werden maatschappelijk uitgebuit. Dergelijke spanningen werden weliswaar niet steeds bedoeld, maar feitelijk besloegen ze wel het politieke spectrum waarin maatschappelijke en religieuze idealen al dan niet gestalte konden krijgen.

Hoe manoeuvreerde Vincent de Paul als persoon binnen deze verhoudingen? In diverse historische studies wordt De Paul afgebeeld als katholiek hervormer; een voorvechter van de katholieke reformatie waarin herstel van religieuze devotie en kerkelijke discipline nagestreefd werd tegen de achtergrond van de zojuist aangeduide spanningen met de Hugenoten. Klassiek is de studie van Vincentiaan Pierre Coste die vorm kreeg in zijn driedelige *Le Grand Saint du grand siècle: Monsieur Vincent* van 1932, waarin De Paul in een klassiek spiritueel schema geplaatst wordt als iemand die zijn missie van spirituele vernieuwing en kerkelijk herstel wist te realiseren vanwege zijn buitengewone

persoonlijke gaven. Tegenwoordig wordt dat imago van een charismatisch wonderkind echter bekritiseerd omdat het te weinig recht doet aan de formidabele invloed van het Franse netwerk van de religieuze renaissance aan het begin van de 17^e eeuw. Zo stelt Allison Forrestal in haar biografie *Vincent de Paul, the Lazarist Mission, and French Catholic Reform* uit 2017, dat Vincent functioneerde in de al zeer bezielde context van de contrareformatie. Daarin functioneerden diverse andere charismatische types, zoals de mysticus Barbe Acarie, theoloog en kardinaal Pierre de Bérulle, en de ascetische reformatiebisschop van Cahors, Alain de Solminihac. Eveneens haaks staand op het traditionele beeld van De Pauls biografie als kerkelijk vernieuwer is, dat de katholieke vernieuwing niet zozeer institutioneel aangestuurd werd, maar haar basis had in ‘grassroots’-bewegingen waarin leken, zowel mannen als vrouwen, naast priesters en ordegenoten bijeenkwamen. Niet zelden waren dergelijke ‘*dévots*’ ook maatschappelijk hoog geïntegreerd en bleken ze evident geïnvolveerd in politieke en financiële zaken. Dergelijke historische observaties maken hoe dan ook duidelijk dat De Paul een man van zijn tijd was. Zeker persoonlijk getalenteerd en spiritueel begiftigd, maar vooral ook afhankelijk van het sociaal-culturele netwerk van zijn tijd dat hem motiveerde en al dan niet hielp om zijn missie te verwezenlijken te midden van diepingrijpende spanningen.

Charitatieve agenda

Na deze beschrijving van zijn context zal ik een eerste programmapunt van De Paul schetsen. Vincent voerde allereerst een charitatieve agenda. Charitatief betekent liefdadig, weldoend, zorgend zijn voor ieder medemens. Dit stond bij Vincent de Paul op zijn dagelijkse agenda, en wel bovenaan. In zijn biografieën

vinden we daarvan veel aansprekende voorbeelden uit zijn dagelijks levenspraktijk. Maar De Paul had vooral een evident organisatorisch talent. Zo richtte hij – aansluitend bij de spirituele vernieuwingsmogelijkheden van zijn tijd – broederschappen voor liefdadigheid op die hij in het bijzonder richtte op hulp aan verpauperde zieken. Die broederschappen modelleerde hij op eerdere experimenten van hem met zusterschappen van Châtillon-lès-Dombes in 1617: de zogenaamde *Dames de la Charité* – vooral hooggeplaatste dames die verbonden waren aan het *Hôtel-Dieu*-ziekenhuis in Parijs. Maar evenzeer oriënteerde hij zich op de *Filles de la Charité* waarin Vincent de Paul, samen met Louise de Marillac, de minder hooggeplaatste vrouwen vanaf 1633 in verbanden van liefdadigheid organiseerde. Dit soort modellen van liefdadigheid – in beginsel die van een leken- of apostolische orde – ontwikkelden zich tot een nieuw ordemodel waarin monastieke idealen werden nagestreefd binnen een sociale missie aan de wereld. Deze Vincentiusbeweging, als ik het zo mag aanduiden, wordt nog steeds geïnspireerd door dit apostolische model.

Welnu, wie kan er wat tegen hebben op liefdadigheid? Dat lijkt een retorische vraag. Echter, tegenwoordig zijn onze ideeën over armoede en liefdadigheid ingrijpend veranderd. Zo wijst civilisatiesocioloog Abram de Swaan in zijn klassieker *Zorg en de Staat* (1989) erop dat het liefdadigheidsmodel dat eeuwenlang een private, door morele keuzes van een persoon gemotiveerde voorziening was geweest, gaandeweg vervangen werd door publieke, op anonieme solidariteit gebaseerde nationale voorzieningen. Armeenzorg – of breder gezegd: zorg voor de ‘fatale trias van ziekte, armoede en onwetendheid’ – is voorwerp geworden van collectieve verzekeringen, staatstoezicht,

en medische of gedragswetenschappelijke voorzieningen. Zorg berust steeds minder op religieus of moreel engagement, maar veeleer op risicoschatting, verzekering, en gelijkberechtiging. Ons hedendaagse taalgebruik rond ziekte, armoede, en onwetendheid is ingewisseld voor medische diagnostiek en beleidstaal van managers die het vocabulaire van morele bekommernis vaak moeten missen. Je kunt dat betreuren of verafschuwen maar liefdadigheid heeft haar kleinschaligheid echt verloren en correspondeert steeds meer aan een 'sociaal bewustzijn' dat gevoed wordt door een collectief besef van onderlinge afhankelijkheden. Zorg verschuift daarmee van privaat naar publiek domein en zo wordt zorg moreel ook anders beleefd: doorgaans niet als een individuele plicht maar als een collectief recht. Dat is niet minder maar juist meer moreel, althans dat is de stelling van De Swaan die dat als voortgaande civilisering opvat.

De hermeneutische vraag in de charitatieve agenda van De Paul luidt dus of zijn model van charitatieve broeder- en zusterschap past in een context waarin liefdadigheid als een collectieve, politieke en economische verantwoordelijkheid ervaren wordt en als zodanig privaat en publiek ook wordt georganiseerd. Anders gezegd: is liefdadigheid nog slechts een gatenvuller voor de rauwe plekken die de welvaartsstaat openlaat, of blijft ze een model dat ook goed past in onze welvaartsstaat? Ik zou deze vraag wel willen beantwoorden maar ik beperk me hier vooralsnog tot het benoemen van het probleem en zal het slechts als agendapunt formuleren.

Spirituele agenda

Dan volgt nu Vincents tweede programmapunt. Vincent voerde ook een spirituele agenda. Van spiritualiteit is een mooie – want

korte en heldere – definitie beschikbaar van de Engelse historicus Philip Sheldrake. Hij omschrijft spiritualiteit als volgt: *‘Yet, despite the fuzziness, it is possible to suggest that the word “spirituality” refers to the deepest values and meanings by which people seek to live. In other words, “spirituality” implies some kind of vision of the human spirit and of what will assist it to achieve full potential’* (Sheldrake 2007). Spiritualiteit is een zoektocht die het eigen geestelijk functioneren op de proef stelt door het vanuit waarden te beoordelen en daarbij ook finale ontwikkelingsdoelen na te streven. Die notie van uiteinde-lijkheid of ultimiteit van levensidealen moet goed begrepen worden. Het gaat er om meer te doen dan waartoe je verplicht bent, dat wil zeggen: je verder te ontwikkelen dan wat het fatsoen, de gangbare moraal, of zelfs God je gebiedt. Met een term van politiek filosoof John Rawls noemen we dat supererogativiteit: *‘Supererogatory acts are not required, though normally they would be were it not for the loss or risk involved for the agent himself. A person who does a supererogatory act does not invoke the exemption which the natural duties allow’* (Rawls 1971, p. 117). Vincent de Paul zou dat idee van supererogativiteit in verband brengen met roeping, zoals Thomas van Aquino dat overigens expliciet doet. Spiritualiteit is voor hem een engagement met de evangelische idealen van kuisheid, armoede en gehoorzaamheid. De Paul raakte daarbij geïnspireerd – zoals trouwens veel van zijn klerikale tijdgenoten – door de eenvoud van boeren en landarbeiders. Zelf van boeren-komaf was De Paul onder de indruk geraakt van het belang van soberheid en de onbedorvenheid van het landleven, iets dat in contrast stond met de hoge idealen die de kerkelijke heiligendevotie als exemplarisch voorhield. Eenvoudig en solidair leven in gemeenschap biedt de

beste kansen om dergelijke spiritualiteit vorm te geven in wederzijdse zorg en gezamenlijke inzet. Zusterschappen en broederschappen vormden voor De Paul de passende organisatorische vorm voor dit eenvoudsideaal.

Een hermeneutisch probleem bij deze agenda luidt dat spiritualiteit tegenwoordig steeds meer solitair wordt beleefd, met een klemtoon op persoonlijke ontwikkeling en expressieve authenticiteit. We zijn geïndividualiseerd geraakt. Dat sluit weliswaar goed aan op de spirituele karakteristiek van innerlijkheid, maar het mist daarbij de oriëntatie op de traditionele waarden als kuisheid, armoede en gehoorzaamheid die immers haaks staan op moderne waarden. Zo staat kuisheid tegenover vrijheid, armoede tegenover welzijn en gehoorzaamheid tegenover autonomie. Op die liberale waarden kun je kritiek hebben, maar dat is wel een te mager antwoord op de uitdagingen van onze moderne cultuur, die immers met haar klemtoon op persoonlijke authenticiteit, keuzevrijheid, en verantwoordelijkheid wel degelijk ook morele aanspraken laat gelden. Het eigenlijke probleem luidt hier hoe moderne waarden een supererogatieve impuls voor het handelen in onze huidige leefwereld kunnen genereren en tegelijkertijd een evangelisch valide betekenis kunnen krijgen. Ook deze vraag kunnen we stellen, maar een antwoord zullen we eveneens even laten rusten, al behouden we het ook hier als essentieel punt op de agenda.

Professionele agenda

Dan het laatste programmapunt van de Paul. *Last but not least* voerde Vincent ook een professionele agenda. Professionaliteit heeft een dubbele betekenis, namelijk die van deskundigheid zoals die in beroepsmatige kwalificaties tot uitdrukking komt,

maar ook die van de geschiktheid om tot een religieuze orde toe te treden. In het laatste geval spreken we wederom van ‘roeping’, iets dat we tegenwoordig vooral als ‘motivatie’ zouden omschrijven. Hoe dan ook, de opleiding en training van de clerus was voor De Paul eveneens een prioriteit. Enerzijds werd die gevoed door de katholieke contrareformatie, die immers instrumenten zocht om de katholieke kerk te fatsoeneren tegen de achtergrond van de onderontwikkeling van katholieken in religieuze zaken. En anderzijds werd die professionele prioriteit aangejaagd door de meer intellectueel ingestelde protestante claims op het gezag van kerk en Bijbel, waar de katholieken immers niet bij mochten achterblijven. Zo’n professioneel ‘*aggiornamento*’ – het bij de dag brengen van de kerk – was dus simpelweg strategische noodzaak. Anderzijds had De Paul ook een veel meer pastoraal gevoed catechetisch motief om te professionaliseren. De gemeenschap van zijn tijd werd wel een liturgische cultus voorgehouden, maar menigeen begreep de liturgieën eigenlijk niet, terwijl ook de clerus zelf geen oog had voor de vereiste vaardigheden in verkondiging en pastorale zorg. Scholing en training waren dus belangrijk, en de Paul gebruikte daarbij een vormingsmodel dat hij ontleende aan ervaringen in de opzet van het moederhuis der Lazaristen-in-wording te Parijs. De inzet voor dat model was absoluut geen eenrichtingsverkeer dat slechts op de aangeboren talenten van De Paul berustte. Voor de financiering en organisatie van zijn ordehuizen was Vincent aangewezen op de strakke supervisie van zijn donateurs en begunstigers en zijn ervaringen met deze publieke *stakeholders* vormden voor hem de leerschool van een nieuw ordemodel. Vincent heeft dit leermodel zijn hele leven geperfectioneerd en bij zijn dood waren er 20 seminaries waarvan er elf gericht waren op de

professionalisering van de diocesane clerus. Zij volgden een tweejarig programma, dat weliswaar werd gevoed vanuit theologische inzichten, maar verder vooral georiënteerd was op missionaire deugden en pastorale competenties, zij het zonder al te veel academische pretenties. De Paul verwachtte weliswaar dat de spiritualiteit van het seminarie zou bijdragen aan de deugden en competenties van de priesterstudenten, maar hij was er voldoende realistisch over dat slechts sommigen van hen zouden kunnen uitgroeien tot geschoolde priesters die daadwerkelijk konden bijdragen aan de ontwikkeling van nieuwe ordehuizen.

Tegenwoordig spreken we in professioneel verband nauwelijks meer van deugden, maar wel van attitudes, duurzame gedragsdisposities om professionele waarden te beleven en te communiceren. Juist in pastorale opleidingen zijn dergelijke houdingen ook belangrijk, maar niet meer slechts op routines gebaseerd. Het uitgangspunt is dat bekwaamheden op onderzoek gebaseerde kennis en inzicht berusten, en ook tal van vaardigheden omvatten. Bovendien wordt alles van overheidswege getoetst, gecertificeerd, gesuperviseerd, en gevisiteerd. Theologie-opleidingen mogen een formele kerkelijke band hebben, dat laat onverlet dat ze voor hun overleven feitelijk met handen en voeten gebonden zijn aan universitaire richtlijnen en doelen van onderzoek en onderwijs. Opleidingen in pastoraat of geestelijke verzorging kennen een interdisciplinair karakter, en wie daarna in de zorg komt te werken, raakt onderworpen aan de bekostigings- en controle-regimes van de welvaartsstaat. Een hermeneutisch probleem betreft hier in het bijzonder de taal: hoe kunnen we blijven spreken over zorg wanneer persoonlijke roeping in een op controle

afgestemd arbeidsverband staat waarin de communicatie volgens strakke formele procedures verloopt? Wederom verlangt zo'n vraag antwoorden, maar ook hier laten we het nog even als punt op de agenda staan. We gaan daarom nu eerst de strategievoering na.

Een tweevoudig strategie

Zijn de drie agenda's van De Pauls missionaire programma die zojuist de revue zijn gepasseerd relevant voor onze tijd, dat wil zeggen: zijn ze gewenst en feitelijk ook levensvatbaar? Vincents drie agenda's heb ik zojuist telkens voorzien van drie hermeneutische problemen, namelijk het vraagstuk van de civilisering die de charitatieve agenda ter discussie stelt, dan het thema van de individualisering die de spirituele agenda ondervraagt, en ten slotte het proces van formalisering dat vragen doet stellen bij de professionele agenda. Zoals gezegd beantwoord ik de vragen nu niet, maar ik stel wel de vraag centraal naar de strategie om een missionair programma vandaag de dag te kunnen voeren. Ik zie dat als een cruciale missionaire taak en als prioriteit voor onderzoek en begripsvorming in de missiewetenschap. Ik schets daarbij twee strategieën, de een meer inductief en de ander eerder deductief. Het onderscheid gaat terug op een studie van mijn voorganger Hans van der Ven, die in zijn handboek *Ecclesiology in context* daarvoor een model hanteert dat hij wederom aan de sociaal theoreticus Talcott Parsons ontleent. Van der Ven (1993) onderscheidt daarbij vier volgordele kernfuncties van de kerk, namelijk identiteit, integratie, beleid en beheer, die in deze, of ook in omgekeerde volgorde kunnen worden opgevat in het verduidelijken van kerkelijke strategieën. De twee varianten in volgorde zal ik nu opvatten als varianten waarin missie gestalte kan krijgen.

Daarna vraag ik me af welke model het best past bij de hermeneutische uitdagingen waarvoor de missionaire missie van De Paul heden ten dage staat.

Inductieve missie

Een inductieve missie. Deze start bij wat wel de grondhouding van het geloof heet: de kernwaarden en overtuigingen die mensen en hun organisaties definiëren. Die identiteit is in beginsel latent: ze slaapt en wordt hooguit wakker zodra vanzelfsprekendheden aangetast worden. Die overtuigingen over de eigen identiteit worden dan gerepareerd door ze opnieuw te integreren in een gemeenschap. Aldaar worden waardenconflicten gepacificeerd door inspirerende leiders die op grond van hun gezag en voorbeeld beleid voeren waarin de gemeenschap haar missie opnieuw ontwikkeld ziet worden. Dat is niet alleen een interne zaak van de gemeenschap. Zij en haar leiders hebben zich vervolgens te richten op haar beleidsomgeving. Met andere woorden: de beleidsorganisatie – laten we het de kerk of een orde noemen – ontwikkelt haar beleid pas als laatste stap in hechte afstemming op de omgevingswaarden als financiering, wetgeving, beschikbaar personeel of onderwijs.

Dit model van missie dat ik zojuist schetste is inductief: het start van onderop bij de diepste motivaties van mensen en werkt zo als het ware via de eigen gemeenschap naar boven, waarbij leiders hun beleid zo goed mogelijk op de buiten-context afstemmen. Op het eerste gezicht is dat typisch het missie-model dat Vincent de Paul hanteert. Illustreert zijn leven immers niet dat hij in zijn context van religieuze spanningen op grond van evangelische waarden koersvast bleef en als charismatisch leider gemeenschappen stichtte die hij daarna met

groot succes van een eigen beleid wist te voorzien dat een grondslag vormde voor succesvolle missie in de samenleving van zijn tijd? Was hij het niet die kloosters en clerus bevrijdde van hun al te introspectieve kijk door de missie midden in de sociale context van gemeenschappen te plaatsen?

Er zijn echter vragen te stellen bij dit inductieve model van missie. Eerder in mijn lezing wees ik op het traditionele religieuze schema dat kerkelijke vernieuwing met het charisma van een enkeling in verband brengt die dan ook maar liefst heilig verklaard wordt. Dat schema leidt ook makkelijk tot een selectieve blik in de biografie van De Paul. Eerder merkten we immers al dat recent historisch onderzoek juist wijst op het belang van reeds bestaande '*grassroots*'-bewegingen, op De Pauls afhankelijkheid van allerlei externe donateurs, en de politieke slangenkuil waarin Vincent zich zo uitstekend wist te bewegen. Daarom is het ook goed te kijken naar een ander – zij het alleszins complementair – model van missie.

Deductieve missie

En dat is het model van een deductieve missie. Die start bij de omgeving waarin organisaties – kerken of orden – hun taken behartigen. Wat zijn de politieke en economische kaders voor een dergelijke missie? Waar zitten het geld, de macht en de beleidsvensters? Waar wordt het beste theologisch of religiewetenschappelijk onderwijs gegeven? Wie kunnen we als personeel werven? En als we die puzzel eenmaal op een rijtje hebben, welk beleid moeten we dan kiezen, zodanig dat onze gemeenschap integreert en ze haar identiteit zo opnieuw kan ervaren en omschrijven? U hoort het wel: de redenering is hier omgekeerd. Missie komt van buiten naar binnen in plaats van van binnen naar buiten, en dat is geen gangbaar model van

hedendaags missionair denken. Dat wat van buiten komt is al snel seculier en bedreigend, niet echt belangrijk of althans niet spiritueel, of staat op gespannen voet met uitgangspunten in de scheiding van kerk en staat.

Toch is zo'n deductief perspectief op missie goed in verband te brengen met Vincent de Pauls programma. Ik wees zojuist al op de aanwijzingen die we hebben uit recent historisch onderzoek dat deze blik van buiten naar binnen wel degelijk past op zijn biografie en ook wel kenmerkend is voor zijn programma om het religieuze leven in het klooster te identificeren met een plek midden in de wereld. Dat juist dat niet eenvoudig was, blijkt in het leven van De Paul evenzeer. Hij moest voortdurend opereren binnen de wisselende politieke omstandigheden die soms in zijn voordeel en soms in zijn nadeel uitpakten. Voorbeeld is zijn relatie met de kardinalen Richelieu en Mazarin, die de Lazaristen soms een patronage van hun nieuwe seminaries verschaften maar die hen bij benoemingen ook in de wielen reden, en dan heb ik het nog niet over de politieke intriges waarin deze prelaten betrokken waren. Dergelijke observaties laten minstens de hypothese toe dat het deductieve missiemodel het programma van De Paul goed beschrijft en tot nieuwe inzichten kan leiden.

Een eenvoudig doel

Ik vat samen wat ik in deze eerste De Paul-lezing tot nu toe heb gezegd. De Paul is een uniek persoon die ons denken over een missionair programma van kerk en religieuze orden kan vernieuwen. Het uitgangspunt daarvoor vormen antwoorden op de hermeneutische vragen rond zijn charitatieve, spirituele en professionele agenda. Ik formuleer dat als een eenvoudig doel, namelijk het voor de hand liggende streven om in kerkelijk

en monastiek beleid de wereld als contextueel uitgangspunt te nemen, en het inductieve – van onderop gevoede – missionaire beleid niet langer als preferent op te vatten. Ik denk dat dit het meest in lijn is met wat Vincent de Paul voor ogen had, of althans het meest met zijn eigen praktijk correspondeerde. Daarbij verdient studie van het deductieve model van missie de voorkeur boven het inductieve model. Ik kom aan het slot van mijn bijdrage terug op de drie agendapunten die ik signaleerde, en laat exemplarisch zien hoe die agenda's gebaat kunnen zijn met het voeren van een dergelijke deductieve missionaire strategie.

Charitatief werk refereert aan het motief liefdadigheid, maar wordt tegenwoordig veel meer ervaren vanuit het beginsel van rechtvaardigheid. Onze welvaartstaat is weliswaar markt-gereguleerd maar kent een solidariteitsbeginsel van zorg waarbij ieder zich kan en moet verzekeren tegen de risico's van ziekte, armoede en onwetendheid. Daarmee is niet alles gezegd. Niet alleen werken deze voorzieningen niet steeds optimaal, maar ze ontwikkelen zich op dit moment in politiek en economisch opzicht ook van een collectief geborgd zorgrecht naar een individuele zorgplicht. De beleidsomgeving verandert en daar is op deductieve wijze op in te spelen. Een voorbeeld daarvan vormt de eerstelijns geestelijke verzorging, die vanuit het niets is voorzien door een miljoenensubsidie door de overheid. Er is academisch geschoold personeel beschikbaar, er is geld en draagvlak, en niets zou hoeven verhinderen dat kerken, orden en congregaties hun beleid daarop afstemmen en hun diaconale taken met het oog op gemeenschapsontwikkeling vormgeven, daarbij aansluitend op nieuwe kernwaarden van zorg. Feitelijk echter wordt er een inductieve

strategie gevoerd, startend bij lokale verbanden of individueel ZZP-achtig aanbod, en hooguit tastend naar samenwerking en collectief beleid, om vervolgens na te gaan óf en hóe dat aansluit op beleidsontwikkelingen in de zorg. We starten aan de verkeerde kant. Ik realiseer me heel goed dat over dit voorbeeld veel meer gezegd kan worden, maar ik vermoed dat Vincent de Paul het in deze kwestie anders en slimmer aangepakt zou hebben.

Kun je een spirituele agenda deductief voeren? Nee, is het voor de hand liggende traditionele antwoord. Religieuze motivatie start immers bij de ervaring zelf, bij de waarden van het evangelie. Dergelijke diepe motivaties zie we bij heiligen terug en bewegen ons tot gemeenschapsvorming die gaandeweg steeds meer institutioneel beslag krijgt. Was het ook al niet zo bij Vincent de Paul? Nee, ik denk dat het eerder andersom was. De beleidsomgeving van godsdienstoorlogen dwong tot een kerkelijke politiek – de facto die van de contrareformatie – die mensen in de eigen religieuze gemeenschap bond en hen bewust maakte van hun latente spirituele waarden en die hen aldus ook wakker schudde. Wij kennen die maatschappelijke context anno 2023 niet meer, maar kennen wel een andere spirituele omgeving die eerder gekenmerkt wordt door individuele zingeving: *new age* en *multiple belonging*. Daarop wordt vaak neergekeken alsof het een inferieure spiritualiteit betreft. Minstens worden dergelijke spirituele veranderingen afgedaan als seculiere vormen die het christelijk geloof mogelijk ook nog kunnen aantasten. Daarmee wordt echter een spirituele beleidsomgeving miskend en worden mogelijkheden gemist. Hoe zou Vincent de Paul zich in het hier en nu tegenover deze nieuwe spiritualiteit opstellen? Waarschijnlijk op dezelfde

manier als waarop hij de *'dévots'* van zijn tijd – immers ook buitenkerkelijke spirituelen – omarmde maar ook op afstand hield, al naar gelang ze mogelijkheden boden voor zijn missionaire programma. Ook hier blijkt een deductieve strategie. Hij zou er wellicht ook een motto aan verbinden: denk niet vanuit het evangelie, maar met het oog op het evangelie. Dat klinkt weliswaar hetzelfde maar het vergt het spiritueel omdenken dat zo kenmerkend is voor Vincent de Paul.

Ten slotte hebben we de professionele agenda nog. Voor Vincent een prioriteit die hecht samenhang met zijn spirituele ambities. Geen spiritualiteit zonder deskundigheid. In een tijd waarin de reformatoren dit demonstreerden in hun grondige studie van de Bijbelse bronteksten en het aanspreken van het religieuze geweten van de gemeenschap, was voor Vincent duidelijk dat de uiterlijke ritualiteit van de katholieken hiervoor niet langer een alternatief bood. En ook hier voerde hij een deductieve strategie: geld vinden, beleid ontwikkelen, organisaties aanpassen, werven, opleiden, nieuwe gemeenschapsmodellen ontwikkelen en spiritualiteit aldus nieuw leven inblazen. Het verschil van zijn aanpak met die van ons vandaag kan niet groter zijn, al is dat niemand zomaar te verwijten. Kerken en religieuze organisaties zien zichzelf als voorzieningen van erfgoed, theologische opleidingen verkeren in verzuilde bubbels, en in de zorg kapselen geestelijk verzorgers zich in met een beroep op de vrijplaats. Men denkt inductief en omdat dit niet werkt, volgt berusting. Dat klinkt pessimistischer dan Vincent het zou zeggen als hij hier vandaag nog rondliep. Ongetwijfeld was hij al lang in gesprek gegaan met alle betrokkenen, en dat zou hem én ons evenzeer sieren.

Daarmee sluit ik mijn lezing af. Ik hoop dat ik een voorzet heb kunnen geven in de *'spirit'* van Vincent de Paul. Ons Nijmeegs Instituut voor Missiologie (NIM) zie ik als een – weliswaar bescheiden – mogelijkheid om met die inspiratie projectgewijs te werken aan het actualiseren van charitatieve, spirituele en professionele vernieuwing. Wie weet wat het Vincent de Paul Center Nederland hierin kan betekenen! Hoe dan ook hoop ik dat ze vanaf vandaag een jaarlijkse traditie start van hermeneutische reflectie binnen de missiewetenschap en van bezinning op de grondslag van wat ons bindt in de interesse voor deze unieke man, Vincent de Paul.

Dank voor uw aandacht!

Prof. dr. Hans Schilderman | Afdelingshoofd Empirische en Praktische Religiewetenschap | Hoogleraar Religie en Zorg | Faculteit der Filosofie Theologie en Religiewetenschappen | Center for Religion and Contemporary Society | Radboud Universiteit. Postbus 9103 | 6500 HD Nijmegen | (024) 3612728 | <http://www.ru.nl/ftr>.

Bibliografie

Coste, P. (1932). *Le Grand Saint du Grand Siècle : Monsieur Vincent*. Paris, Desclée, de Brouwer et Cie.

Forrester, A. (2017). *Vincent de Paul, the Lazarist Mission, and French Catholic Reform*. Oxford, Oxford University Press.

Maloney, R. (1992). *The Way of Vincent de Paul : a Contemporary Spirituality in the Service of the Poor*. Vincentian Digital Books.
https://via.library.depaul.edu/vincentian_ebooks/

John Rawls (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA, Harvard University Press.

Sheldrake, Philip (2012) *Spirituality: A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford Academic.

Swaan, A. de (1988). *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam, Bert Bakker.

Ven, J.A. van der (1993). *Ecclesiologie in context*. Kampen, Kok.

Colofon

Deze eerste Vincent de Paul-lezing werd donderdag 28 september 2023 uitgesproken door prof. dr. Hans Schilderman in de Laagbouw van het Erasmusgebouw, Radboud Universiteit Nijmegen. De lezing werd georganiseerd in opdracht van het Vincent de Paul Center Nederland.

De organisatorische verantwoordelijkheid was in handen van de Commissie Vincent de Paul-lezing: Winfried Nota en Louis Sibbald.

Over de auteur

Prof. dr. Hans Schilderman (1959) is hoogleraar met een leeropdracht voor Religie en zorg en hoofd van de afdeling Empirische en Praktische Religiewetenschap aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit. Hij is verder hoofd van het KASKI, het onderzoekscentrum religie en samenleving aan de Radboud Universiteit, en daarnaast Hoofd van het Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen (NIM). Hij verricht grondslagenonderzoek naar zingeving, en publiceert onder meer over levenskwaliteit, rituelen en professionalisering van geestelijk verzorgers.

Foto: René Rosmolen

ISBN 978-90-90-37727-8

9 789090 377278